

– Književna slava i konstrukcija identiteta: italijanski prevodi delâ Ive Andrića

Preveo s italijanskog Dejan Ilić

1. Uvod: razlozi za jedno ispitivanje

1.1. Tema moje diplomske teze, *Italijanski prevodi delâ Ive Andrića*, tek sada to vidim, pratila me je od početka mojih univerzitetskih studija. Pripadam manjini Italijana koja živi u Istri i kada sam, sada već pre mnogo godina, došla u Trst da bih pohađala predavanja na univerzitetu, sećam se da sam bila začuđena, no možda je bolje reći ljuta, zbog činjenice da mnogi/e moji/e prijatelji/ce s grupe uopšte, ili skoro uopšte, nisu poznavali jugoslovensku književnost. Neko me je čak pitao da li postoje jugoslovenski pisci. Veoma naivno, pokušavala sama, tada, da nađem razloge za ovo nepoznavanje, te sam obišla sve tršćanske knjižare kako bih ustanovila šta je i koliko toga do tada bilo prevedeno. Malo. Pitala sam: zašto? Ekonomski razlozi, glasio je odgovor. Realnost činjenica i usvojeni razlozi nisu me zadovoljili, te su ova istraživanja i ova pitanja još zadugo ostala otvorena. Kad sam pre nekoliko godina, posle duge pauze, odlučila da nastavim proučavanja i da ih dovršim, našla sam se pred mogućnošću da izaberem i nove studije kojih “u moje vreme” nije bilo, i kojima ću sa zadovoljstvom pristupiti. Tako sam odlučila da diplomiram na uporednim književnostima, jer je upravo to bilo ono što sam htela od početka, u nadi da ću dobiti iscrpnije odgovore na pitanja koja su ostala otvorena.

Andrić počinje da piše veoma rano i mnoga su njegova dela objavljena između dva rata, iako su najveća dela (mislim na romane: *Na Drini ćuprija* i *Travnička hronika*) napisana za vreme Drugog svetskog rata, a objavljena tek 1945. Na osnovu toga, moglo bi se očekivati da su mu dela prevedena na italijanski relativno konzistentno, barem tokom pedesetih godina. Međutim, nije tako. Do sredine pedesetih imamo samo tri prevoda. Ni štampa, a tu mislim pre svega na onu koja se specifičnije bavi književnošću, ne obraća mnogo pažnje na ovog pisca s druge strane granice. Tek kada mu je dodeljena Nobelova nagrada (1961), počinje da se govori o Andriću i prevode se mnoga njegova dela. Nakon ovog povoljnog perioda sledi veoma dugo ćutanje (od

skoro tri decenije) tokom kojeg se ne objavljuju novi prevodi, pa Andrićevo ime pada u zaborav. Sačekaćemo devedesete godine da bismo mu ime ponovo zapazili u italijanskom izdavaštvu. Tokom devedesetih, zapravo, biće objavljena čak četiri prevoda, dve duge pripovetke¹ i dve zbirke² s ukupno dvadesetak prevededaka.

Ovi izdavački primeri navode nas na pomisao da se Andrićevo ime vezuje pre svega za dva događaja: Nobela i rat koji je izbio devedesetih godina u Jugoslaviji. Upravo se na toj hipotezi zasniva moj rad. Na stranicama koje slede, pokušaću da razmotrim ova dva događaja, jedan čisto književne, drugi političke prirode, i pokažem kako su oni uslovlili Andrićevo prisustvo u italijanskom izdavaštvu.³

Što se tiče Nobela, prilično je uobičajeno da jedno takvo međunarodno priznanje pokrene niz mehanizama, usled čega se izdavaštvo neizbežno aktivira i nastoji da (kao u slučaju Italije) a posteriori sanira dug period u kojem je Andrićevo ime bilo gotovo nepriznato. Dok, kada je reč o devedesetim godinama i obnovljenom zanimanju za pisca nakon decenija ćutanja, stvar je mnogo drugačija, jer u ovom slučaju književni značaj gotovo da prelazi u drugi plan, jer ga nadilazi važnost koja se pridaje nacionalnom i kulturnom identitetu. Andrić tu više nije internacionalni pisac, već pre svega bosanski pisac koji dobro predstavlja svoju zemlju, i koji se može identifikovati s njom. Rat u Jugoslaviji verovatno je usmerio opredeljenje izdavačkih kuća u pravcu Andrićevog imena, slavnog pisca, bosanskog, jugoslovenskog, koji je puno pisao i puno razmišljao o pitanju suživota jugoslovenskih naroda. Ovu sam pretpostavku formulisala nakon što sam ispitala koja su dela tih godina predlagana italijanskim čitaocima, kao i način na koji su ta dela prevedena. S jedne strane, brižljivo se zanemaruju Andrićeva najveća i, sa stanovišta prevođenja, najzahtevnija dela, a privileguju

1 I. Andrić, *I tempi di Anika*, u prevodu L. Costantini, Milano, Adelphi, 1990. I. Andrić, *La corte del diavolo*, u prevodu L. Costantini, Milano, Adelphi, 1992.

2 I. Andrić, *Racconti di Sarajevo*, u prevodu D. Badnjević Orazi, Roma, Newton Compton, 1993. I. Andrić, *Racconti di Bosnia*, u prevodu D. Badnjević Orazi, M. Orazi Bašić, Newton Compton, 1995.

3 Ova moja hipoteza samo se delimično poklapa s onom koju nalazimo u M. Zogović, „Ivo Andrić u italijanskoj kritici“, u *Književna prožimanja*, Beograd, Rad, 2000, str. 151–159, koja se usredsređuje pre svega na recepciju kritike. I Zogovićevo, u nameri da razjasni Andrićevo mesto u italijanskoj kulturi, primećuje kako je pisac dostigao široku popularnost zahvaljujući Nobelovoj nagradi (1961) i prevodima svojih romana. Prevodi se, zapaža Zogovićevo, hronološki poklapaju s Nobelom, iako nisu nužno uslovljeni nagradom. Potom bi, po Zogovićevoj, čitavu kritičku literaturu o Andriću u Italiji, trebalo podeliti na tri faze. Prva od 1924. do početka šezdesetih godina; druga od početka šezdesetih do početka sedamdesetih godina; treća od početka sedamdesetih do naših dana. Zogovićevo dalje navodi, za svaku od ustanovljenih faza, dela koja svedoče o Andrićevom prisustvu u Italiji. Sugerišem da se, na osnovu prevoda, može utvrditi drugačija periodizacija i da ta periodizacija omogućuje, isto tako, da se pažnja usredsredi na osnovne probleme na koje nas italijanska recepcija Andrića upućuje: problem književne slave, te problem konstrukcije identiteta.

se pripovetke. I ne samo to, osim dva prevoda dugih pripovedaka, ostale su objedinjene dvema zbirkama ponuđenim u jeftinim izdanjima, privlačnih naslova (*Pripovetke o Sarajevu* i *Pripovetke o Bosni*), osmišljenim ad hoc, određenim povodom, koje vrlo jasno, već svojim grafičkim rešenjem, upućuju na situaciju u Jugoslaviji. Zapravo, na koricama prve zbirke prikazan je *muftija* (poglavar muslimanskih sveštenika), a na drugoj je reprodukovana detalj slike čiji je naslov: *Bratoubilački rat*.

Što se tiče prevoda, posebnu pažnju poklonila sam tome kako su i, pre svega, da li su prevedeni termini i izrazi tipični za Andrićev jezik, te sam uporedila ove nove prevode s prevodima iz šezdesetih godina, kako bih videla ima li sličnosti i/ili razlika u prilažu.

Bilo mi je stalo da vidim i razumem da li su ovi prevodi odražavali polazni tekst, ili su se udaljavali od njega da bi se približili italijanskoj publici, obavljajući tako operaciju pripitomljavanja. Po mom mišljenju, u mnogim slučajevima, to je prevod koji pripitomljava, ponavljam, da bi Andrića približio italijanskoj publici, te ga učinio lakšim i razumljivijim. Ali u takvoj vrsti operacije neizbežno se žrtvuju polazni tekst i njegova složenost, kao i sama priroda pisca.

Da se vratim na svoju hipotezu, mislim da su se, devedesetih godina, upravo zbog sukoba u Jugoslaviji i setili Andrića, te se poslužili njime i njegovom književnom slavom, kako bi objasnili i opisali italijanskim čitaocima jednu istorijsku, političku i društvenu realnost, često zanemarivanu i gotovo nepoznatu. Andrić je sigurno odlično poznavao Bosnu, i njegove teme pretežno su vezane za tu zemlju i istorijske događaje koji su je obeležili. Sama činjenica naizgled nema negativne konotacije, ali način na koji se ova operacija vrši može ih imati, jer se, osim simplifikacije, ponekad rizikuje i banalizacija tema, a pre svega manipulacija slikom samog pisca.

Prevod ne predstavlja čisto jezičku činjenicu, to jest puku transpoziciju iz jednog jezika u drugi, nego znatno složeniji i raščlanjeniji proces.

2. Metodologija

2.1. Zanimljivo je videti šta je Andrić mislio o prevodima, povodom toga pogledajmo odlomak iz pisma koje je uputio svojoj pevoditeljki na švedski, Gun Bergman [Gun Bergman]:

Svako prevedeno delo neizbežno gubi deset-petnaest posto svoje preciznosti i autentičnosti. U francuskoj i nemačkoj verziji mojih dela, na primer, ima puno grešaka, iako su prevodioci odlični. [...] Treba prihvatiti tu realnost i pomiriti se s tim. Ne može se drugačije.⁴

4 D. Badnjević, *Cronologia*, u I. Andrić, *Romazi e racconti*, Milano, Mondadori („I Meridiani“), 2001, str. LXIII.

Dakle, Andrić, priznaje neizbežna ograničenja prevoda (bez obzira na vrsnost prevodioca), ali je isto tako svestan vrednosti i značaja dela prevodilaca, bez kojih se ne može. Ova mišljenja mogu se povezati s razvojem studija o prevodenju u poslednjim decenijama. Razvojem i perspektivama na kojima se ovaj rad zasniva.

Naročito od sedamdesetih, u stvari, mnoge studije teže da pokažu veliki uticaj koji istorijski, kulturni i društveni činioci imaju u prevodilačkom procesu. Ovo šire viđenje pojma prevodenja neizbežno je dovelo do pomaka u odnosu na praksu staru koliko i ljudsko biće. Nakon Drugog svetskog rata, pre svega, sam je pojam pretrpeo velike transformacije, i od jedne početne ideje o prevodenju kao nauci stiglo se, osamdesetih godina, do pojma prevodenja kao predmeta proučavanja, discipline kojoj se daje naziv *Translation Studies*, jer se želi istaći da nije reč o nauci o prevodenju, a možda ni o teoriji, nego o jednom polju proučavanja.⁵ I kao takav njegov je radijus delovanja interdisciplinaran, dakle nevezan za isključivo lingvističku predstavu. Njegova svrha, zapravo, nije u tome da bude praktična i normativna podrška prevodilačkoj delatnosti, nego u tome da opisuje i proučava sve one komponente koje aktivno učestvuju u prevodilačkom procesu. Prema tome, ako se prevodenje razmotri iz ovog ugla, stvari se radikalno menjaju, te se može ustvrditi da zapravo kontigentni činioci, neograničeni na čisto jezičke aspekte, uslovljavaju prevodilački čin u određenom istorijskom trenutku.⁶ Ako pođemo od ove pretpostavke, svrha, dakle, nije u tome da se utvrde pravila za ostvarivanje idealnog prevoda, nego da se analizira prevedeni tekst kako bi se naglasile norme i konvencije koje su uticale na njegov proces, koji ima interkulturni i društveni karakter i kao takav biva neizbežno uslovljen pritiscima ideologije i moći.⁷ Ova analiza, prema deskriptivnoj metodologiji, polazi pre svega od prevedenog teksta i prati kriterijume primalačke kulture, jer upravo oni determinišu prihvatanje prevedenog dela.

Dva su, pre svega, metodološka predloga koji upućuju na one perspektive kojima želim da se bavim, i koji su se pokazali... izuzetno produktivnim za moju analizu. Jedan pripada Andreu Lefeveru [André Lefevere], drugi Lorensu Venutiju [Lawrence Venuti].

2.2. Posebnu pažnju posvećuje primalačkoj kulturi Andre Lefever, koji u svom ogledu *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*⁸ ispituje nekoliko osnovnih aspekata prevodilačkog procesa. On pre svega tvrdi da

5 S. Nergaard, *Introduzione*, u *Teorie contemporanee della traduzione*, Milano, Bompiani, 2002, str. 14.

6 M. Ulrych, *Introduzione*, u A. Lefevere, *Traduzione e riscrittura. La manipolazione della fama letteraria*, ital. prev. S. Campanini, Torino, UTET, 1998, str. VII-XV.

7 Isto, str. VII.

8 A. Lefevere, *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*, 1992; ovde navodimo po ital. prev. S. Campanini, *Tradizione e riscrittura. La manipolazione della fama letteraria*, Torino, UTET, 1998.

književno delo ne može biti primljeno i recipirano od društva koje ga prima ukoliko prevod ili rewriting nije u skladu s dominantnim vrednostima tog određenog društva. A kako su svi vidovi rewritinga uslovljeni ili ideologijom ili poetikom određiškog društva, očigledno je da se proizvodi alteracija književnosti kako bi ona obavila posebnu društvenu funkciju.⁹

Za Lefevera je pojam rewritinga veoma širok i ne odnosi se samo na prevod u užem smislu, nego na svaki vid tekstualne manipulacije, pa dakle i na razne vidove reinterpretacije unutar iste kulture (na skraćena izdanja, antologije, kritiku, književnu istoriografiju, izdavačku delatnost i adaptacije za film i pozorište). On podvlači da je naše poznavanje nekog dela, autora ili autorke, perioda, književnog žanra ili čak cele književnosti, uslovljeno slikom koju nam o njima daju rewriters i da ponekad zavisi od te slike. U tolikoj meri da su neke od tih slika, a Lefever ih analizira u svom ogledu, uspele da “u polaznoj kulturi preoblikuju sliku jednog književnog dela ili čak društva”.¹⁰ Stvaranje ovih slika, kao i same slike, kako ističe Lefever, malo su proučavani uprkos njihovoj velikoj moći, te fundamentalnoj ulozi koju su imale i koju imaju, i to ne samo u društvima čija se moć manifestuje vidljivo i upadljivo.

Lefeverova analiza pojmova rewritinga i manipulacije ima za rezultat naglašavanje uloge koju u procesu medijacije i konstrukcije slike o književnom delu (“književna slava”) imaju ideologija i moć, i proučavanje te uloge. Da bi to postigao, Lefever se služi pojmom sistema i koristi ga kao heurističko sredstvo. On, zapravo, podvlači da je značenje “sistema” neutralno i da ima isključivo deskriptivnu funkciju, te ga zato ne treba brkati sa “Sistemom”.

Sistem je za Lefevera “skup pravih pravcati ’prinuda’ kojima se podvrgavaju pisci, čitaoci i rewriters”¹¹ Ponekad su ove prinude tako suptilne da prolaze gotovo neprimetno, ali postoje i one koje ne pružaju mogućnost izlaza i koje uslovljavaju kako rewriterse tako i pisce/spisateljice same. Ove prinude, međutim, indukuju različita ponašanja. S jedne strane se može potvrditi prilagođavanje sistemu, s druge – udaljavanje od njega. Ako se izabere ovo drugo, postoje, po Lefeveru, dva činioca kontrole koji sprečavaju da se književni sistem previše udalji od drugih podsistema. Činioca kontrole on poistovećuje sa “specijalistima” (kritičari/ke, recenzenti/kinje, predavači/ce i prevodioci/teljke); taj činilac nastoji da iznutra kontroliše sistem, ali na bazi kriterijuma koje određuje drugi činilac koji deluje spolja i kojeg Lefever naziva “patronatom”. Pod patronatom on podrazumeva “one centre moći (osobe, institucije) koji su u stanju da podržavaju ili sprečavaju produkciju, širenje i rewriting književnih dela”.¹² Izraz “moć”, Lefever ne koristi u smislu

9 M. Ulrych, *Introduzione*, u A. Lefevere, *Traduzione e riscrittura. La manipolazione della fama letteraria*, ital. prev. S. Campanini, Torino, UTET, 1998, str. IX.

10 Isto, str. XIII.

11 A. Lefevere, *Traduzione e riscrittura. La manipolazione della forma letteraria*, cit., str. 14.

12 Isto, str. 16.

represivne sile, već u značenju “transverzalne proizvodne sile”. “Moć se učvršćuje, pokazuje se kao rado viđena, namećući se ne samo kao zabrana, nego i kao transverzalna proizvodna sila koja kreira zadovoljstvo, oblikuje saznanje i proizvodi mišljenje”, objašnjava Lefever.¹³

Kod patronata, Lefever utvrđuje tri komponente koje uzajamno deluju i koje se kombinuju na razne načine. Pre svega imamo ideološku komponentu, “koja ograničava izbor i prezentaciju forme i sadržaja”,¹⁴ potom ekonomsku, “patronat se obično stara za izdržavanje književnika, dodeljujući mu doživotnu rentu ili plaćenu službu”.¹⁵ Poslednja komponenta je društvena: “ko prihvati zaštitu jedne grupe ili institucije, nužno se mora integrisati prihvatajući stil života”,¹⁶ to pravilo je ostalo nepromenjeno kroz vreme.

Lefever predlaže još dve distinkcije, razlikujući dva vida patronata: neizdiferenciran i izdiferenciran. U prvom slučaju tri komponente, o kojima sam govorila gore, potiču od jedne jedine osobe ili institucije. U drugom slučaju, međutim, “ekonomski uspeh ne zavisi striktno od ideoloških činilaca i ne prati ga nužno društveni prestiž, barem ne u optici samozvane književne elite. Možemo ga uočiti kod većine savremenih autora popularnih dela”.¹⁷

Uloga patronata, naročito patronata neizdiferenciranog tipa, pre svega je da čuva određenu stabilnost društvenog sistema u celini. Usled toga je teže, ne i nemoguće, da se u tom kontekstu razvije “drugačija” književnost, koja bi u svakom slučaju bila etiketirana kao “disidentska”, i koja bi vrlo verovatno bila odstranjena na margine, daleko od “službene” književnosti.

Pisci i rewritersi koji prihvate pravila patronata, neizbežno se ograničavaju na norme koje on ustanovljava i istovremeno se obavezuju da vlastitim delom daju legitimitet njegovom prestižu i moći.

Još jedan važan momenat, koji Lefever uočava, odnosi se na ponašanje institucija u pogledu poetike. Zapravo, institucije nameću dominantnu poetiku “uzdižući je do merila za vrednovanje književne produkcije svog vremena”.¹⁸ Dešava se, dakle, da neka dela, čak novijeg datuma, bivaju izabrana za “klasike”, druga se, naprotiv, ne uzimaju u obzir i moraju da čekaju promenu književnih kanona da bi, eventualno, bila revalorizovana. Ima, međutim, i dela, zapaža Lefever, koja su kanonizovana pre mnogo vekova i koja su, uprkos tome, “uspela da sačuvaju svoj rang, nezavisno od promenljivosti samog kanona”.¹⁹

Treba primetiti da neke institucije, kao na primer: prestižni izdavači ili uticajni kritički časopisi, imaju presudnu funkciju prilikom uvođenja novih dela u

13 Isto, str. 17.

14 *Ibid.*

15 *Ibid.*

16 Isto, str. 18

17 *Ibid.*

18 Isto, str. 20.

19 *Ibid.*

književni kanon, dok im druge, kao univerzitet, i uopšte obrazovni sistem u celini, određuju opstanak.

Rečju, u jednom književnom sistemu

[...] svaka promena je striktno vezana za patronat i determinisana je neophodnošću, primetnom u sociokulturnom kontekstu, da sam sistem stekne ili zadrži vlastitu funkciju: uticaj na društvo posredstvom produkcije dela i rewritingsa. Ako takva očekivanja ostanu neuslišena, ili izneverena, upravo institucije same zahtevaju ili ohrabruju stvaranje književnih dela koja bi ostvarila taj cilj.²⁰

Ovo znači da književni sistem može opstati samo ako je propustan za promene, jer u protivnom “rizikuje da se uruši pod pritiscima koje vrši sociokulturni kontekst u trenutku kad počne diferencijacija patronata [...]”.²¹

2.3. Još jedan veoma važan aspekt, koji se tiče recepcije dela i koji je uslovljava, jeste metod prevođenja koji upražnjava prevodilac ili prevoditeljka. Po Šlajermaheru [Schleiermacher], postoje samo dva metoda: “Ili prevodilac gleda da ostavi pisca na miru i šalje mu u susret čitaoca, ili gleda da ostavi čitaoca na miru i šalje mu u susret pisca”.²² Izbor jednog ili drugog metoda očito proizvodi prevode međusobno veoma različitih odlika.

Lorens Venuti²³ je ocrtao istoriju prevođenja (govoreći pre svega o angloameričkoj kulturi) i zapazio kako se metod koji je preovlađivao, barem od XVII veka do danas, sastojao u tome da se čitalac približi piscu a ne obrnuto. U ovom ogledu Venuti otkriva neke konstantne odlike koje upoređuje u ispitivanim prevodima. Na prvom mestu, nevidljivost prevodioca, potom tečnost i prozirnost.

Nevidljivost je shvaćena, s jedne strane, kao “iluzionistički efekat diskursa, manipulacije engleskim jezikom svojstvene prevodiocu;”²⁴ s druge, “kao praksa čitanja i vrednovanja prevođenja koje je dugo preovlađivalo u Ujedinjenom Kraljevstvu i u Sjedinjenim Državama, te u drugim kulturama, engleskog jezika ili ne. Prevedeni tekst, bilo da je proza ili poezija, fikcija ili ne, ocenjuje se kao prihvatljiv od većine izdavača, recenzenata i čitalaca, onda kada se čita tečno, kada odsustvo bilo kakve jezičke osobenosti doprinosi da tekst izgleda prozimo, da odražava personalnost stranog pisca ili njegovu

20 Isto, str. 24.

21 Isto, str. 25.

22 F. Schleiermacher, *Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens*, 1813; ovde citirano prema ital. prev. G. Moretto, *Sui diversi metodi del tradurre*, u S. Nergaard, *La teoria della traduzione della storia*, Milano, Bompiani, 2002, str. 153.

23 L. Venuti, *The Translator's Invisibility*, 1995; ovde citirano prema ital. prev. M. Guglielmi, *L'invisibilità del traduttore. Una storia della traduzione*, Roma, Armando Editore, 1999.

24 Isto, str. 21.

intenciju, ili suštinsko značenje stranog teksta: drugim rečima, kada izgleda kao da, zapravo, nije prevod, nego 'original'".²⁵

I kao što se očituje u navodu, druga odlika koja se smatra osnovnom kod prevoda na engleski jezik jeste tečnost. Po Venutiju, naime, "tečan prevod je neposredno prepoznatljiv i razumljiv, "familiarizovan", pripitomljen, a ne zbunjujuće stran", sposoban da čitaocu ponudi slobodan "pristup velikim mislima", onome što je 'prisutno u originalu'".²⁶

Prevodilac koji pribegava tečnosti deluje tako da postane "nevidljiv", "proizvođači varljivi efekat prozirnosti [...]: prevedeni tekst izgleda "prirodno", to jest ne kao preveden".²⁷

Prozirnost je preovlađujuća odlika u prevodima na engleski jezik jer se zbog ekonomskog, političkog i naučnog razvoja XX veka, vrednuje "naprosto instrumentalna upotreba, kako jezika tako i drugih sredstava predstavljanja, i tako naglašavaju neposredna razumljivost i utisak realnosti".²⁸

Način na koji se prevod shvata i praktikuje, te legalno stanje, nesigurno i neugodno, prevodilaca i prevoditeljki, po Venutiju, očituju marginalnu ulogu koju prevodjenje ima u angloameričkoj kulturi.

Na osnovu pažljive analize američkog izdavaštva, Venuti zaključuje da je, od Drugog svetskog rata, engleski sigurno najprevođeniji jezik u svetu, dok je malo toga prevedeno na engleski. Ovo je proizvelo komercijalnu neravnotežu koja i sama ima svoje posledice. Jedna od njih sigurno je međunarodna ekspanzija angloameričke kulture, a druga, striktno vezana za prvu, jeste da su ove kulture (Ujedinjeno Kraljevstvo i Sjedinjene Države) postajale sve manje

[...] receptivne u pogledu stranog elementa, naviknute na tečne prevode koji vrednosti engleskog jezika nevidljivo upisuju u strane tekstove, te isporučuju čitaocima narcisističko iskustvo prepoznavanja vlastite kulture u kulturnoj drugosti. Prevaga pripitomljavajućeg i tečnog prevoda pomogla je takav razvoj zahvaljujući njegovoj ekonomskoj vrednosti: favorizovana od urednika, izdavača i recenzenata, tečnost prerasta u prevode koji su lako čitljivi i koji postaju, dakle, odlično potrošačko dobro za književno tržište, favorizujući njihovu pristupačnost i garantujući marginalizaciju onih stranih tekstova i onih prevoda na engleski jezik koji pružaju otpor lakoj čitljivosti.²⁹

Venuti tvrdi da je prevod "nasilna zamena kulturne i jezičke razlike stranog teksta drugim tekstom razumljivim čitaocu odredišnog jezika".³⁰ Ova razlika

²⁵ *Ibid.*

²⁶ Isto, str. 26.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Ibid.*

²⁹ Isto, str. 39.

³⁰ Isto, str. 42.

se, naravno, ne briše i ne može se obrisati, ali se asimilira i modifikuje na osnovu kanonâ kulture odredišnog jezika.

Za Venutija je cilj prevođenja da se “kulturalna drugost privede onome što je homologno, prepoznatljivo, štaviše familijarno; a takav cilj uvek rizikuje pripitomljavanje stranog teksta širokih razmera [...]”.³¹

Prevod neizbežno proizvodi nasilne efekte koji se reperkutuju i kod kuće i u inostranstvu.

S jedne strane, prevod poseduje ogromnu moć u konstrukciji nacionalnih identiteta što se tiče stranih kultura [...]. S druge, prevod uključuje strani tekst u čuvanje i reviziju književnih kanona odredišne kulture [...].³²

Na ovom mestu, Venuti tvrdi da “nezavisni književni prevodilac”³³ nužno mora izabrati vlastiti metod prevođenja. Dakle, ili prevodilac bira pripitomljavajući metod, koji se sastoji u “etnocentričnoj redukciji stranog teksta na kulturne vrednosti odredišnog jezika, osmišljenoj kako bi autora dovela kući”,³⁴ ili bira ostranjujući metod, to jest “etnodevijantni pritisak koji se vrši na te vrednosti, kako bi se registrovala jezička i kulturna razlika stranog teksta, a rezultat je pozivanje čitaoca u inostranstvo”.³⁵

Izbor ostranjujućeg metoda, s jedne strane, doprinosi da prevedeni tekst manifestuje kulturnu drugost: “‘Strani’ element u ostranjujućem prevodu nije prozirno predstavljanje esencije koja prebiva u stranom tekstu i koja ima vrednost po sebi, nego strateška konstrukcija čija je vrednost kontingentna u odnosu na postojeću situaciju u savremenom odredišnom jeziku”.³⁶

A s druge strane, to je i način da se “zauzda etnocentrično nasilje prevoda [...]”.³⁷

“Ostranjujući prevodi koji nisu prozirni, koji izbegavaju tečnost zarad heterogenog mešanja diskursâ, isto tako su i parcijalni u svojoj interpretaciji stranog teksta, ali teže da istaknu svoju parcijalnost, umesto da je prikriju”.³⁸

Po mome mišljenju, najbitniji momenat u ovom ogledu jeste to što je za Venutija krajnji cilj njegove knjige “da se prevodioci i njihovi čitaoci prinude da razmišljaju o etnocentričnom nasilju prevoda i da se, shodno tome, podstaknu da pišu i čitaju prevedene tekstove po modalitetima koji bi nastojali

31 Isto, str. 43.

32 *Ibid.*

33 Isto, str. 44.

34 *Ibid.*

35 *Ibid.*

36 Isto, str. 45.

37 *Ibid.*

38 Isto, str. 63.

da prepoznaju jezičku i kulturnu razliku stranih tekstova”.³⁹ Ovim Venuti ne želi da bez razlike brani svaku stranu kulturu i, shodno tome, ostranjujući prevod. To i zato što je “tekst povlašćen ostranjujućim prevodom samo dotle dok je moguća akcija remećenja u pogledu kulturnih kodova odredišnog jezika, na način da je njegova vrednost, zavisno od kulturne situacije u kojoj se prevodi, uvek strateška”.⁴⁰ Ono što Venuti želi jeste elaboracija teorijskih, kritičkih i tekstualnih sredstava koji bi omogućili studije prevoda “kao mesta razlike, a ne homogenosti, kako se danas dešava u većini slučajeva”.⁴¹

3. Opis corpora i istraživačka hipoteza

3.1. Ove studije i posebno ogledi Lefevera i Venutija bili su od izuzetne koristi za moj posao, jer su me snabdeli sredstvima kojima sam mogla probuditi i potvrditi svoju istraživačku hipotezu.

Da bih otpočela svoje istraživanje, krenula sam pre svega od istorijske i hronološke perspektive.

Mislilo se da je Salvinijev [Salvini]⁴² prevod prvi italijanski prevod nekog Andrićevog dela, ali nakon istraživanja sam otkrila da nije tako i da mu prethode druga dva prevoda, jedan iz dvadesetih⁴³ godina i drugi iz tridesetih.⁴⁴ Tako se istorijsko-hronološka granica neizbežno pomerila za trideset godina, sami prevodi su usmeravali i ograničavali moje ispitivanje koje je uzelo u obzir sve prevode objavljene u Italiji do 1995,⁴⁵ izuzev tri izdanja objavljena na prelazu između sredine sedamdesetih⁴⁶ godina i ranih

39 Isto, str. 72.

40 *Ibid.*

41 *Ibid.*

42 I. Andrić, *La sete*, ital. prev. L. Salvini, Firenze, Vallecchi, 1954 (prema bibliografskim izvorima u I. Andrić, *Romanzi e racconti*, Milano, Mondadori [„I Meridiani“], 2001, str. 1516).

43 G. Maver, „Un giovine: Ivo Andrić“, u *L'Europa Orientale*, IV (1924), I, str. 51-53. U sklopu ovog prikaza nalazi se i Maverov prevod kratkog odlomka iz *Ex Ponto*, Andrićevog mladalačkog dela.

44 I. Andrić, *Il ponte sulla Žepa*, ital. prev. U. Urbani, Milano, Le lingue estere (collana bilingue), 1937.

45 Nakon 1995. objavljena su tri dela Ive Andrića: *Poesie scelte*, s naporednim srpsko-hrvatskim tekstom, ital. prev. S. Smitran, Firenze, Le Lettere, 2000; *Romanzi e racconti*, ital. prev. D. Badnjević, L. Costantini, Milano, Mondadori („I Meridiani“), 2001; *La storia maledetta. Racconti triestini*, ital. prev. A. Parmeggiani, Milano, Mondadori („Oscar“), 2007. Ovo poslednje izdanje obuhvata četiri pripovetke, od kojih su tri u potpunosti neobjavljene. „A sve četiri su vezane za grad Trst i njegovu najneposredniju okolinu, od Monfalkonea do Austrije. Udaljeni smo, dakle, od Andrićevog omiljenog ambijenta, Bosne, daleko od nastambi Osmanskog carstva koje konstruišu središnji prostor velikog dela piščeve proze“. Upr. M. Mitrović, *Introduzione*, u *La storia maledetta. Racconti triestini*, cit., str. VI.

46 I. Andrić, *Fra Petar e fra Marco*, ital. prev. F. Trogranić, [s.n.], Roma, Gremese, 1974. I. Andrić, *La storia dell'aiducco e altri racconti*, ital. prev. G. Scotti, Roma, Gremese, 1974.

osamdesetih,⁴⁷ jer su nedovoljno relevantni za moj rad (reč je o izdanjima za učenike srednjih škola), budući da ni na koji način nisu modifikovali moje polazne hipoteze.

Ovde sam se posvetila ispitivanju recenzija, članaka i oglada koji su govorili o Andriću, o jugoslovenskoj književnosti i prevodima njenih dela. Htela sam, dakle, da vidim u kom su kontekstu ovi prevodi objavljivani, ko su bili Andrićevi prevodioci i prevoditeljke, koje su ih izdavačke kuće objavljivale i kakav su tip recepcije imali. Dok sam to radila, služila sam se pre svega tekstovima koji su se bavili slavistikom, a posebno i svim onim književnim časopisima koji su tretirali ili mogli tretirati takve teme.⁴⁸

Jedan od rezultata koji je donelo ovo ispitivanje nesumnjivo je i evidentiranje raznih istorijskih momenata i prilaza u vezi s Andrićevim tekstovima i prevodima njegovih dela. U prvo vreme, zanimanje za Andrića veoma je ograničeno ili gotovo nikakvo, ako se izuzmu Maverov [Maver]⁴⁹ prikaz-prevod i Urbanijev [Urbani]⁵⁰ prevod jedne pripovetke. A italijanska kultura ne pokazuje nikakvo posebno zanimanje za slovenski svet i zato što ga smatra inferiornim; ako se izuzmu naučnici koji se specifično bave tim naučnim poljem, na taj svet se gleda s podozrenjem i nepoznavanjem. Jasno je onda da u takvoj kulturnoj klimi nije moguće imati široku i znatnu recepciju slovenske kulture, tako da Andrić, zapravo, ne pronalazi svoje mesto, niti biva priznat. I u tom smislu, Salvinijev prevod mu ne pomaže, pa iako je hvale vredan budući da je dao vrstu “uzorka” Andrićevih dela, u nekim slučajevima je veoma aproksimativan i mnogo se udaljava od polaznog teksta. Sasvim prirodno se može posumnjati da je ovaj “nemar” plod nedovoljnog poštovanja kako Andrićevog teksta tako i italijanskih čitalaca, koji će moći da se zadovolje i jednim ponekad aproksimativnim prevodom.

Drugi momenat tiče se šezdesetih godina i dodele Nobelove nagrade Andriću, kada, najednom, počinje da se piše o Andriću i njegovim književnim kvalitetima, ali pre svega se objavljuju brojni prevodi.

Po prvi put se prevode svi njegovi romani, mnoge pripovetke i lirika u prozi. Autor gotovo svih prevoda je Bruno Meridi [Bruno Meriggi], odličan poznavalac srpskohrvatskog jezika i jugoslovenske kulture. Samo dva prevoda nisu Meridijeva. Prevodi već pomenutog Luidija Salvinija, slaviste i lingviste, i Jolande Markjori [Jolanda Marchiori], stručnjaka za slovenski svet, koja se pre svega bavila vezama između srpsko-hrvatske i italijanske književnosti.

Nakon ovog uspešnog perioda ponovo je na redu zastoj i, sem ponekog minornog prevoda objavljenog u školskim edicijama, o Andriću se neće

47 I. Andrić – I. Brlić-Mažuranić, *La danza con la vita. Racconti per la scuola*, ital. prev. G. Scotti, Napoli, Ferraro, 1982.

48 Konsultovani izvori: *L'Europa Orientale, Nuova Antologia, Fiera letteraria, Il Mondo, Belfagor, Ricerche slavistiche, Europa Orientalis, Linea d'ombra, Ragguaglio librario, Tuttolibri, Il Sole 24 ore* nedeljni dodatak, *Testo a fronte*.

49 G. Maver, “Un giovine: Ivo Andrić”, cit.

50 I. Andrić, *Il ponte sulla Žepa*, cit.

govoriti sve dok devedesetih godina u Jugoslaviji ne izbije rat. Baš u tom periodu, kako sam već spomenula, objavljena su, za veoma kratko vreme, čak četiri prevoda. Nije reč o ponovljenim izdanjima, nego o potpuno novim prevodima, premda, u nekim slučajevima, prevodima delâ već prevedenih šezdesetih godina. Nova su i imena prevodilaca: Lionelo Kostantini [Lionello Costantini] i Dunja Badnjević Oraci [Dunja Badnjević Orazi].

Ako pratimo hronološki sled, moglo bi se reći da su prvo objavljene dve duge pripovetke u prevodu serbokroatiste Lionela Kostantinija, lingviste i naučnika koji se mnogo bavio prevodilačkim radom; potom, dve zbirke pripovedaka (od kojih su mnoge bile neobjavljene u Italiji) u prevodu Dunje Badnjević Oraci, koja je diplomirala na uporednoj književnosti na Univerzitetu u Beogradu i na slovenskim književnostima na Univerzitetu La Sapienza u Rimu, autorke brojnih prevoda srpskih i hrvatskih autora, koja će 2001. prirediti Mondadorijevo izdanje posvećeno Andriću.

3.2. I na kraju bih htela da istaknem dve stvari: pre svega činjenicu da se u ovom periodu ne prevode romani, nego samo pripovetke, iako je u dva slučaja reč o dugim pripovetkama. A onda, efekat koji ovi prevodi imaju u štampi, za razliku od onoga što se dešavalo šezdesetih godina, vezan je ne toliko za Andrića pisca, koliko za činjenicu da je bio Jugosloven i, shodno tome, njegovo se ime stalno vezuje za rat, te stvarne ili tobožnje razloge koji su ga izazvali.

Ukratko, ovo su tri momenta koji po mom mišljenju dolaze do izražaja i koje je nužno razabrati u povesti italijanskih prevoda Andrića. Na ovom mestu mogu se rad usredsređuje na prevedene tekstove; nastojala sam, naime, da izdvojim one koji bi mogli biti ključni za čitanje.

Da bih uspela da formulišem hipoteze, koje ću pokušati da dokažem na stranicama koje slede, radila sam na sledeći način. Pre svega, pošla sam od naslovâ delâ. Htela sam da vidim da li su prevodioci i prevoditeljke prevodili naslov istog dela na isti način, ili je dolazilo do promena. Potom sam bila radoznala da vidim da li je uz preveden tekst donošena i naslov polaznog teksta, te u slučaju da jeste, da li je korišćeno latinično ili ćirilčno pismo. Nije reč o zanemarljivoj pojedinosti, utoliko što čitalac ili čitateljka uspeva da pročita naslov na srpskohrvatskom i kada ne zna jezik ili ne razume značenje, ali to ne uspeva kada je naslov dat ćirilčnim pismom (mnogo "misterioznijim" i daljim). Još jedan ključ za čitanje bili su predgovori, budući da su samo neki prevodi bili opremljeni ovim instrumentom koji snabdeva podacima, ne samo biografskim, nego i drugim, a što može biti veoma korisno, naročito onim nepripremljenim čitaocima, kako bi mogli da bolje shvate i smeste pisca.

Napokon, zadržala sam se na varijetetu jezika. Andrić koristi veoma bogat i složen jezik, utoliko što upotrebljava izraze turskog porekla, arapskog, persijskog, kao i mnoge regionalne izraze. Ceo taj jezički svet sastavni je deo njegove proze, pa je, dakle, veoma važno ustanoviti (koliko je to moguće) da li prevodi zadržavaju ovu specifičnost ili rizikuju (kao što sam već ponovila)

osiromašenje i banalizaciju njegovog dela, makar i da bi ga pripitomili čineći ga prisnijim (u ovom slučaju) italijanskom čitaocu.

S tim u vezi, čini mi se da mogu da ustvrdim da italijanski prevodi prezentuju dva tipa prilaza. S jedne strane, a tu pre svega mislim na Meridija (i, dakle, na šezdesete), prevodilac se opredeljuje da zadrži osobene izraze korišćene u polaznom tekstu, naznačavajući ih i grafički upotrebom kurziva, odnosno navodeći ih u fusnotama udno stranice, gde se objašnjava njihovo značenje. S druge strane, a u ovom slučaju mislim pre svega na prevod Badnjevićeve (i, dakle, na devedesete), prevoditeljka se opredeljuje za drugu strategiju, te zadržava samo mali deo takvih izraza, prevodeći ostale direktno u tekstu, a da pri tome ni na koji način ne dokumentuje njihovo postojanje. Prilično je očigledno da je reč o dva pristupa potpuno različita u pogledu polaznog teksta. U prvom slučaju, da ponovim Venutijev izraz, reč je o ostranjujućem prevodu koji čitaoca stavlja pred kulturu koja ima drugačije i nove elemente u odnosu na njegovu vlastitu. Već to što se mora prekinuti čitanje da bi se pročitala fusnota, može predstavljati element remećenja, ali istovremeno taj napor može biti izvor novog saznanja i svesti. U drugom slučaju, čitalac biva malo, ili gotovo nimalo remećen, jer se prevodilac opredeljuje da “žrtvuje” pisca i polazni tekst da bi ga (ponavljam) pripitomio, te učinio prisnijim, približavajući ga što više čitaocu.

Ova dva različita načina suočavanja sa stranim tekstom denotiraju različita viđenja i koncepcije datog autora i realnosti koju on predstavlja. Kao što sam već rekla, ovo se, pre svega šezdesetih i devedesetih, desilo i sa Andrićem i njegovim delom.

Upoređujući prevode Meridija i Badnjevićeve, te razmišljajući o različitosti pristupâ koje autori upražnjavaju, formulisala sam hipotezu koja ne želi da ima nikakvu vrednosnu konotaciju u pogledu prevedenih tekstova, već prosto pokušava da se pita o implikacijama koje ova dva opredeljenja povlače. Meridi je odabrao “rigorozniji” i naučniji put, pa se stiče utisak da je njegov prevod pažljiviji i da više uvažava kako polazni tekst tako i samog pisca. Ne umanjujući nimalo Meridijevu profesionalnost, neizbežno ćemo posumnjati da ovu osobitu brigu i uvažavanje dela i autora treba pripisati atmosferi koja se stvara oko Andrića u godinama Nobela. Shodno tome, Andrić biva razmatran ne “samo” kao jugoslovenski pisac, već i kao internacionalni pisac čija tematika nije mogla biti ograničena samo na njegovu zemlju, nego joj se morao priznati i njen univerzalni karakter.

Prevod Badnjevićeve udaljava se od ove slike i teži da Andrića pokaže isključivo kao bosanskog pisca i, kao takvog, predstavnika onog Sarajeva, one Bosne i one Jugoslavije koja je bila u ratu, ostavljajući tako po strani, u izvesnom smislu, Andrićevu veličinu i složenost. Dokaz tome je i činjenica da je isečen jedan konzistentan i važan deo pripovetke *Žed*,⁵¹ gde razmišljanje glavne junakinje o besmislenosti ljudske okrutnosti daje smisao i dubinu ovoj

51 I. Andrić, *La sete*, ital. prev. D. Badnjević, M. Orazi Bašić, *Racconti di Bosnia*, cit., str. 109.

priповeci. Sećenje denotira proces simplifikacije koji je u potpunosti reduktivan i kaznen u odnosu na polazni tekst. Sem toga, čitalac/čitateljka nisu obavješteni o ovom izostavljanju, uprkos tome što na koricama stoji da je reč o integralnom izdanju. Ostaje nam da zaključimo da se vrlo verovatno radi o izdavačevom opredeljenju, kako se to često dešava.

Tačno je da je Andrićeva tematika pretežno vezana za Bosnu i tretiranje određenih istorijskih momenata, ali u italijanskoj kulturi devedesetih godina sve ovo postaje jedini parametar preko kojeg se opravdavaju i legitimišu Andrićevi prevodi i njegova pripadnost kanonu svetske književnosti. Šezdesetih godina radilo se, međutim, o legitimaciji koja je dolazila od službenog priznanja Nobelove nagrade. Dok je, devedesetih godina, kao što sam već rekla, upravo rat u Jugoslaviji doprineo da Andrićevo ime ponovo izroni, te je u ovom slučaju identitet internacionalnog pisca preklapljen identitetom gotovo regionalnog pisca, ili, u svakom slučaju, pisca koji se identifikuje ili se može identifikovati isključivo sa realnošću/stima o kojima priča. U oba slučaja reč je o spoljašnjim legitimacijama osobenih dinamika susretâ između kultura, gde se, međutim, jasno ukazuje jedna konstanta, to jest činjenica da, zbog Andrićeve pripadnosti jednoj takozvanoj maloј književnosti, postaju nužni razni vidovi legitimacije, da bi veličina pisca bila prepoznatljiva. Sve ovo, specifično, ima veze s odnosom između italijanske i slovenske kulture, te sa složenim vrednosnim hijerarhijama koje su u igri. Ono što moj rad namerava da istraži, preko slučaja italijanskih prevoda Andrića, odnosi se pre svega na konkretne dinamike susreta između kulturâ, politikâ prevođenja i mehanizama književne legitimacije, ali, šire gledano, i na implikacije koje su uvek povezane s ovakvom vrstom interakcija.

Dedi Zumbo (Dedy Zumbo) je rođena 1966. u Koprju. U Jugoslaviji, na teritoriji današnje Hrvatske, živela je do 1985. Odrasla u dvojezičnoј sredini, postala je bilingvalna, te prevodi i saraduje u projektima za dvojezične programe za decu u Trstu. Radi kao profesor u školama za početnike, posebno sa decom iz dvojezičnih sredina. Diplomirala je 2007. godine na odseku za Italijanistiku i komparativnu književnost sa temom: "Književna slava i konstrukcija identiteta: italijanski prevodi književnih dela Ive Andrića".

